

TÜRK DÜNYASI MASALLARININ BAŞLANGIÇ KALIP SÖZLERİNDEN ‘BİR VARMIŞ BİR YOKMUŞ’ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR DENEME

SAKAOĞLU, Saim
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Türk dünyası masallarını derleme çalışmasını, W. Radloff’un 1866’da birinci cildini yayımladığı ünlü dizisi *Proben* ile başlatabiliriz. Anadolu Türklerine ait sekizinci ciltte de pek çok masal metninin yer aldığı bu dizi, Türk dünyasının bazı coğrafyalarının ilk masallarının da derlendiği zengin bir toplamadır. Türk dünyasının değişik coğrafyalarının masalla tanışmaları da farklı dönemlere rastlamaktadır. Anadolu sahasında 20. yüzyılın başlarında ilk örneğini gördüğümüz bu çalışmalar daha çok metin derleme biçiminde görülen çalışmalardır. Alanın, bilimin gereklerine uygun ilk çalışmaları 1940’lı yılların başında Prof. Dr. Pertev Naili Boratav ve Dr. Mehmet Tuğrul’la başlar. Prof. Boratav’ın, hocası Prof. Dr. Wolfram Eberhard’la başlattığı *Türk Masalları Tip Kataloğu*’nun öncüsü 1946’da, uzun bir makale olarak yayımlanır (Eberhard-Boratav 1946). Prof. Dr. Boratav’ın öğrencisi Mehmet Tuğrul’un 1946 yılında tamamlayıp ancak 23 yıl sonra yayımlayabildiği doktora çalışması da, sadece halk anlatmalarına yer vermesi açısından alanın önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilir (Tuğrul 1946).

Bu arada sayıca daha çok olan metin yayınlarında emeği geçen; K. D. Hanım, Ziya Gökalp, Hamit Zübeyr Koşay, Bahtaver Hanım, Ali Rıza Yalın, Yusuf Ziya Demircioğlu, Suat Salih Arsal, Naki Tezel gibi adları da hatırlamak zorundayız (Sakaoğlu 1973: 53-60; 1999: 35-48; 2002a: 41-47). Tahir Alangu’nun yayıma hazırladığı iki kitabını da mutlaka hatırlatmak zorundayız. İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi olmakla birlikte, Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal’ın, Amerikalı meslektaşısı Prof. Dr. Warren Walker’la başlattığı masal arşivi çalışması da alanın önemli etkinliklerinden biridir.

Bildirimizin konusu olan masalın kalıp sözleri üzerine yapılan çalışmalar ise daha da yenidir. Tahir Alangu’nun üniversite bitirme tezi

olarak hazırladığı çalışmasında, özellikle bazı Almanca kaynaklardan yararlanılmıştır (Alangu 1942-43). Prof. Boratav'ın çalışmalarında konuya doğrudan eğilinmemiş, Fransızca olarak yayımladığı *Le Tekerleme* adlı çalışmasında kalıp ifadelerin bazılarına değinilmiştir (Boratav 1963).

Bizim çalışmamıza gelinceye kadar sadece Dr. İnci Akidil, konuya bütün boyutlarıyla eğilmiş, Almanca olarak hazırladığı doktora tezinden sonra (Akidil 1968), onun sadece özeti olarak verdiği makalesinde (Akidil 1970) konuyu Türkçe olarak da ele almıştır.

Biz, 1971 yılında sunduğumuz *Gümmüşhane Masalları/Metin Toplama ve Tahlil* adlı doktora tezimizde, ilk defa 70 derleme masalda kalıp söz araştırmasına girişmiştik. İki yıl sonra yayımlanan bu kitabımızla yaşıt olan bir bildirimizde ise ilk defa bir uluslararası toplantıda kalıp söz konusu gündeme getiriliyordu (Sakaoğlu 1974).

Konuya 1910 yılında bir kitap ve 1929 yılında bir makale boyutunda eğilen Alman bilgin Robert Petsch *formel* kavramını kullandığından, biz de, doğrusu alanın yenisi olduğumuz için, aynı terimi kullanmıştık. Kitabımızdaki bölüm *Formeller* adını taşıyordu (Sakaoğlu 1973: 314 ve 2002: 250); bildirimizin konusu ise doğrudan formellerle ilgili idi (Sakaoğlu 1974: 148 ve 1999: 123).

Önce *formel* deyip yıllar sonra *kalıp söz* dememizin sebebi nedir? Ayrıca *kalıp söz* sözü, atasözü, deyim, bilmece gibi anonim ürünler için de kullanılmaktadır. Biz, bir karışma olmasın diye, *masalın kalıp sözleri* ifadesini kullanıyoruz.

Nedir *formel* veya *kalıp söz*? Masal anaları ile ataları masalları anlatırken olayları anlatmakla yetinmez, daha asıl masal başlamadan birtakım ruh okşayıcı, kafiyeli, inanılması zor sözlerle dinleyici masala bağlamaya çalışır. Anlatıcılar, masalın bitiminde de bizi başıboş bırakmaz, yine birtakım sözlerle, âdeta, 'Ey okuyucu / dinleyici, masal bitti ama sana teselli verecek başka güzel sözlerim daha var.' dercesine neler söylemez ki. Bu arada masalın asıl olaylarının anlatıldığı ara bölümde anlatıcı nice incelik ve söz cambazlığı ile bizleri masala bağlamaya, şaşırtmaya ve heyecanlandırmaya devam edecektir.

O hâlde masalın kalıp sözleri; anlatıcının ustalığını ortaya koyduğu, olayların kuru kuruya anlatılmaktan kurtarıldığı, belirli görevlerin yüklendiği sözlerdir. Bunlar anlatılmadan masal yine masaldır, ancak sadece olayların sıralandığı bir anlatmadır. Oysa bu sözler anlatıcı ile dinleyici arasında bağ kuran, anlatıcının ağzına baktırdığı sözlerdir. Onun

için efsane, fıkra gibi yalın ve kısa anlatımlara göre masallar, bu kalıp sözleriyle âdeta süslenmiş gibi olur.

Bu sözlerin tarafımızdan kullanılmasından sonra, pek çok genç araştırmacı masallar üzerine eğilirken kalıp sözleri de ele aldılar. Ancak işin acı olan yönü, bizim inlediğimiz özgün kaynakları ilk defa bizim çalışmamızda tanıyanlar, sanki kaynak eserlerin aslını görmüşçesine bilim dışı yollara sapmışlardır. Buna karşılık bilimin gereğini yerine getirerek kaynak gösteren ve tamamına yakın öğrencim olan meslektaşlarımı anmak ve teşekkür etmek isterim.

Kalıp sözleri doktora çalışmamızla, bildirimizde belirli bölümlere, dallara ayırmıştık. Aralarındaki tek fark, ikinci bölümün adında yaptığımız küçük bir ad değişikliği idi. Verdiğimiz son biçimi sadece bir sınıflama olarak aktarıyor, alt dallarını sayılarıyla birlikte sunuyoruz.

1. Başlangıç (= Giriş) kalıp sözleri

İki dala ayrılır, gerekirse bunlar da çeşitli alt dallara ayrılabilir. Aşağıda üzerinde durulacaktır.

2. Bağlayış (=Geçiş) kalıp sözleri

3. Benzer durumlarda kullanılan kalıp sözler. İlk değerlendirmemizde (1971/basımı 1973) ‘Aynı olayın tekrar vukuunda kullanılan formeller’ biçiminde vermiştik.

4. Bitiş kalıp sözleri

5. Çeşitli kalıp sözler

Bu, son dört dalın da, ele alınan masal sayısına göre değişen alt dallarının olacağı unutulmamalıdır. Mesela, *Gümüshane Masalları / Metin Toplama ve Tahlil* adlı çalışmamızda, kalıp sözlerin çok zengin bir kadrosunun olduğu görülecektir. Bunda, ele alınan masal sayısının çokluğunun ve bazı kaynak kişilerin çok usta anlatıcı olmalarının rolü vardır.

Geniş Türk dünyasında kalıp sözlere ne gibi adlar verildiğini araştırmadık. Böyle bir araştırma belki de karşımıza ondan fazla farklı terimi çıkaracaktı. Biz, Türkiye Türkçesiyle anlatılan masalların bir bölümünün bir dalını alıp üzerinde karşılaştırmalı bir değerlendirmeye gideceğiz. Bu, ileri de yapılabilecek büyük bir kataloğun küçük bir ön denemesi gibi de algılanabilir.

Konumuz, *başlangıç kalıp sözleridir*. Masalların en çok bilinen iki kalıp söz bölümünden biri bu sözlerden oluşur. Hepimizin hafızasında

en güzel örnekleri yer almaktadır. Masalı unutturuz, bu kalıp sözlerini unutmuyoruz. Çünkü onlar bize, günlük hayatta da kullanabileceğimiz sözler olarak çocukluğumuzun armağanıdır; dilimizin ucundadır, kalemimizin ucundadır.

“Formel [kalıp söz]” kavramını yararlandığımız kaynaklardan yola çıkarak, derlediğimiz masallardaki örneklerini inceleyerek tanımlamaya çalışmıştık. Neredeyse 40 yıl önce yapılan bir tanımlama ne dereceye kadar kabul görebilir? Bu sebeple biz alanın önce tanımını tekrarlıyor, yenisini, yıllardan beri bizden yaralanan dostlarımıza bırakıyoruz.

Formel [kalıp söz], “Masalın bünyesinde muayyen vazifelere ve muayyen bir şekle sahip kalıplaşmış ifadeler” verilen addır. “Bunlar, masalın bünyesinden ayrılmayacak kadar onun malı olan ifadelerdir. Anlatıcı için bir yardımcı olduğu kadar ustalığını göstermesi bakımından da bir ölçüdür. Usta anlatıcılar, dağarcıklarında bulunan bu formelleri en uygun yerlere serpererek değerlerini ortaya koyarlar..” (Sakaoğlu 1973: 314 ; 2002: 250).

Evet, 40 yıl önce böyle demişiz. Dil de biraz eskice... Galiba gençlerden yeni bir dil, yeni bir söylemle yeni bir tanımlama beklemenin zamanı gelmiştir.

Başlangıç kalıp sözlerini, 1971 yılında şöyle tanımlamıştık: Anlatıcının masal başlamadan önce, dinleyicileri masal hazırlamak için başvurduğu formellere [kalıp sözlere] ‘Başlangıç formelleri’ adı verilir. Bazılarının bir-iki cümlelik sade bir formelle başlamalarına karşılık, bilhassa usta anlatıcılar bu sade formeli bir tekerleme ile zenginleştirirler. Sayı bakımından az da olsa bu tip formeller dinleyiciye daha kolay ve daha çok tesir eder (Sakaoğlu 1973: 314; 2002: 250).

O hâlde masalın başında yer alan kalıp sözleri dallara ayırmamız gerekecektir. Onu da, yukarıdaki açıklamanın doğrultusunda şöyle yapacağız:

1. Sade başlangıç kalıp sözleri

a. *Bir varmış*’lı kalıp sözler

aa. *Bir varmış bir yokmuş...*

ab. *Varıdı yoğudu...*

(*Bildirimizin konularındandır.*)

b. *Evvel (Eski) zaman*’lı kalıp sözler

ba. *Evvel zaman içinde...*

bb. *Eski zamanın birinde...*

(*Bildirimizin konularından değildir.*)

c. *Bir varmış*'lı ve *evvel zaman*'lı kalıp sözler

(*Bildirimizin konularındandır.*)

2. *Bir varmış*'lı ve *tekerlemeli* başlangıç kalıp sözleri

(*Bildirimizin konularındandır.*)

Acaba 'Bir varmış bir yokmuş'lu başlangıç kalıp sözleri Türk dünyasında nasıl bir yayılma gösteriyor? Hangi sıklıkla ve kalıpla karşımıza çıkıyor? Aşağıda belirli bir çizgi izlenerek Türk dünyası dolaşılacaktır: Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Uygur Özerk Bölgesi, Altay Türkleri, İdil-Ural Türkleri, Kırım Tatarları, Kumuk Türkleri, Gagauz Türkleri, Romanya Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Makedonya Türkleri, Kosova Türkleri, Yunanistan Türkleri, KKTC Türkleri, Irak Türkmenleri, İran Türkleri ve Mazendaran (İran) Türkleri.

Kaynak azlığı sebebiyle başka Türk topluluklarını alamadık. Dediğimiz gibi bu bir denemedir; gelecek nesiller bu tasarımızı geliştireceklerdir.

Ayrıca, örneği bulunamayan dalların yerleri boş bırakılmıştır. Özellikle batı Türklerinin bazılarında alınan örnekler Türkiye Türkçesiyle olan biçimleriyle verilebilmiştir.

Kalıp sözlerin sınıflamasına geçmeden önce bazı bilgileri karşılaştırmalı olarak vermek isteriz.

Bütün masallarımızda 'Evvel (Eski) zaman'lı kalıp sözler 'Bir varmış'lı kalıp sözlere göre daha çeşitlidir. Kaynak kişilerin bu sözlere yer verip vermemeleri doğrudan onlarla ilgilidir. Usta bir kaynak kişinin uygun yerlere bu tür sözleri sıkıştırması kaçınılmazdır. Yaşlı kaynak kişiler ile zamanı sınırlı olanlar da aynı duyarlılığı göremeyiz. Yaşlılar bu sözlerin bazılarını unutmuşlardır; öbür bölümdekiler ise anlatmayı bir an önce bitirmek için bu tür sözlere yer vermeyi bile düşünmezler.

Bu sözlere tekerleme eklemek de ustaların işidir. Yüzlerce masalımıza kaynaklık eden 70-80 kaynak kişimizin bazıları 'Bir varmış, memleketin birinde bir padişah varmış' veya 'Bir keloğlan varmış' diye söze başlarken, anlattığı her masalı ayrı ayrı tekerlemelerle süsleyen anlatıcılarımız da vardır. Bunların masalı süsleme özellikleri masal boyunca sürüp gider.

Hemen hatırlatalım, masalların bitiş kalıp sözleri daha zengindir ve usta bir anlatıcı bir masalı birkaç kalıp sözle bitirebilir. Ancak unutulmasın, başlangıç kalıp sözlerini (formellerini) özenle süsleyen bazı anlatıcılar bu özeni bitiş kalıp sözlerinde göstermezler. Dinleyiciler ayrılmaya başlamışlardır, o yorulmuştur, vb.

Bir varmış'lı ve 'Evvel zaman'lı kalıp sözlerin birlikte kullanılmaları hâlinde hangisinin önce kullanılacağı anlatıcının takdirine bırakılmıştır. Onlar genelde bir öncelik tanımadan, akıllarına ilk geleni söyleyiverirler. Ancak masal dünyasının anlayışına göre 'Bir varmış'lar önce, 'Evvel zaman'lar sonra gelmelidir.

Aynı durum tekerlemeli kalıp sözler için de geçerlidir. Orada da tekerlemenin yeri bazen baştadır, bazen ise sondadır. Bunun da alışılmış biçimi, önce tekerlemenin gelmesi, arkasına da 'Bir varmış'ın eklenmesidir.

Ortak yapıya sahip kalıp sözler Türk coğrafyasında, kelimelerin farklı söyleyişlerine ve eş anlamlı kelimelerle yer değiştirmelerine göre biçimlenmektedir.

Türkiye'deki 'bir', Kosova'da 'bi' oluyor; yine Türkiye'deki 'var-' fiili Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Uygur Özerk Bölgesi, Romanya Türkleri arasında 'bar-' biçimini alıyor.

Asya Türk dünyasında 'eken' olarak karşımıza çıkan söz Romanya Türkleri arasında da görülüyor.

Kelimelerden öte, kelime gruplarına eğilirse daha farklı biçimlerle karşı karşıya kalacağız. Bizde, 'Bir varmış bir yokmuş' biçiminde dile getirilen söyleyiş oldukça farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Azerbaycan, Balkanlar ve Orta Doğu'da pek de farklı biçimlere girmemiştir.

Tekerlemeler bazen son derece kısa olarak görülürken bazen de âdeta bağımsız bir şiir gibi alıp başını gidiyor. Nesir olarak verilenlerde de aslında iç kafiyenin olduğu görülmektedir. Bu tekerlemelerin bir özelliği de, yeri gelmişken, belirtmek isteriz. Yapılarına bakılınca beyit, üçlük veya dörtlük biçiminde görülen mısralar, ki bunlarda ölçü aranmaz, kafiyeleriyle yetinilir, âdeta herhangi bir anlam bütünlüğü aranmadan arka arkaya getirilerek tekerlemeyi oluşturmaktadır. Onun için uzun tekerlemelerde ortak birimlere sıkça rastlanmaktadır. Mesela Irak Türkmenlerine ait iki tekerleme bu durumu görüyoruz. Birinci örneğimizde, "Yalanı doldurdular

çuvala, dayadılar duvara” söyleyişi bir başka tekerlemede “Yalanı goydular çuvala, dayadılar duvara” biçimindedir.

Kıscası söyleyene, söyleme biçimine ve coğrafyaya göre masalın öbür kalıp sözleri gibi başlangıç kalıp sözleri de değişikliğe uğrayabilmektedir ki biz bu durumu yadırgamıyoruz.

Aşağıda kaynağı yalnız sayılarla ifade edilenler bizim, Kaynakça’da **2002b** olarak gösterilen çalışmamızdan alınmıştır. Boş bırakılan maddeler ileride doldurulacak olan kalıp sözlere ayrılmıştır.

A. *Bir varmış*’lı başlangıç kalıp sözleri.

1. Türkiye Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış. (182)

b. Bir varıdı, bir yoğudu, bir ... varıdı. (182)

2. Azerbaycan Türkleri

a. Biri var idi, bir yoh idi, ... var idi. (268)

b. Biri varımış, bir yohumuş, ... varımış. (268)

3. Türkmenistan Türkleri

a. Bir bar eken, birisi hem yok eken, ... (282)

4. Özbekistan Türkleri

a. Bir bär éken, bir yoq éken, bir ... éken. (288)

5. Kırgızistan Türkleri

a. Bar eken, çok eken, ... (Karadavut 2006: 110, 177, 274)

6. Kazakistan Türkleri

a. Bar eken de jok eken ... (Alptekin 2003: 201)

7. Uygur Türkleri

a. Bar eken, yok eken, ... (293)

b. Bir bar eken, bir yok eken, ... (293)

8. Altay Türkleri

.....

9. İdil - Ural Türkleri

a. Bi bar iken, bi juk iken, ... varmış. (307)

10. Kırım Türkleri

11. Kumuk Türkleri

a. Bir bolgan, bir bolmağan, bir ... varmış. (Bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış) (249)

12. Gagauz Türkleri

a. Bir vakit varmış, bir vakit yokmuş, varmış bir ... (223)

13. Romanya Türkleri

a. Bir bar eken, bir yok eken, ... (199)

14. Bulgaristan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış. (206)

15. Makedonya Türkleri

a. Varımış bir ... (210)

16. Kosova Türkleri

- a. Bi varımış, bi yokimiş, ... (215)
 b. Bi var imiş, bi yoğ imiş, ... (215)
 c. Ne varımış, ne yoğimiş, ... (215)
 d. Varımış, ne yoğimiş, ... (215)

17. Yunanistan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış. (218)

18. KKTC Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, bir ... varmış. (243)

19. Irak Türkmenleri

- a. Varıdı, yohıdı, bir ... varıdı. (232)
 b. Bir varmış, bir yoğmuş, bir ... varmış. (232)
 c. Bir varıdı, bir yohıdı, bir ... varıdı. (232)
 ç. Varımış, yohımış, bir ... varımış. (232)
 d. Varıydı, yohıydı, bir ... varıydı. (232)

20. İran Türkleri

- a. Biri var idi, biri yok idi, bir ... var idi. (235)
 b. Bir gün var idi, bir gün yok idi, bir ... var idi. (235)
 c. Biri varıymış, biri yokuymuş, bir ... varıymış. (235)

21. Mazenderan (İran) Türkleri

- a. Bir bar eken, bir yok eken, bir ... eken. (238)
 B. *Bir varmış*'lı ve *evvel (eski) zaman*'lı kalıp sözler

1. Türkiye Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde bir ... varmış. (182)

2. Azerbaycan Türkleri

a. Eyyam-ı gedimde biri varıdı, biri yokudu, bir ... varıdı. (268)

3. Türkmenistan Türkleri

a. Bir bar eken, bir yok eken, gadim eyyamda bir ... bar eken. (282)

4. Özbekistan Türkleri

- a. Bir bär éken, bir yoq éken, qadım zamanlarda ... (288)
 b. Bir bär éken, bir yoq éken, xob kızıq otgan zamanda ... (288)

5. Kırgız Türkleri

.....

6. Kazak Türkleri

.....

7. Uygur Türkleri

a. Bir bar eken, bir yok eken, kedimi zamanda bir ... bolgan eken.
(293)

8. Altay Türkleri

.....

9. İdil - Ural Türkleri

.....

10. Kırım Türkleri

a. Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, bir ... bar eken.
(247)

11. Kumuk Türkleri

a. Bir bolgan, bir bolmağan, har zaman, hür zamanda bir ... varmış.
(250)

12. Gagauz Türkleri

a. Varmış bir vakıt, yokmuş bir vakıt, zaman zamandaykana ... (223)

13. Romanya Türkleri

a. Bir zamanda bar eken, bir zamanda yok eken, bir ... bar eken.
(198)

14. Bulgaristan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, vaktin birinde bir ... varmış. (205)

15. Makedonya Türkleri

.....

16. Kosova Türkleri

a. Bi var imiş, bi yog imiş, evel zaman içinde ... (215)

17. Yunanistan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde, bir ... varmış. (218)

18. KKTC Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde, bir ... varmış. (243)

b. Bir varmış, bir yokmuş, vaktiyle ... (243)

19. Irak Türkmenleri

.....

20. İran Türkleri

.....

21. Mazenderan (İran) Türkleri

.....

C. *Bir varmış*'lı ve *tekerlemeli* başlangıç kalıp sözleri

1. Türkiye Türkleri

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde develer tellal iken pireler
berber iken ben anamın beşiğini tıngır mıngır sallar iken bir ... varmış ...
(182)

Var varanın sür sürenin destursuz bağa girenin hâli budur padişahım.
Yollar saçak pürçek, kimi yalan kimi gerçek. Hikâyedir bunun adı,
söylemeyle çıkar tadı. Eski zamanenin devrinde bir.. varmış... (182)

2. Azerbaycan Türkleri

Biri var idi, biri yoh idi. Göyün altında, yerin üstünde bir ... var idi ...
(268)

3. Türkmenistan Türkleri

.....

4. Özbekistan Türkleri

a. Bär éken de yoq éken, aç éken de toq éken ... (288)

5. Kırgız Türkleri

a. Aç eken, tok eken, bar eken, çok eken... (Karadavut 2006: 218)

6. Kazak Türkleri

a. Bar eken de jok eken,

Ertek ertek erte eken,

Ekşileri börte eken,

Kırğavılı kızıl eken,

Kuyruk jüni uzun eken,

Burın burın, burında ... (Alptekin 2003: 201)

7. Uygur Türkleri

a. Bar eken, yok eken, aç eken tok eken, burun zamanda bir ... bar eken
(293)

8. Altay Türkleri

.....

9. İdil –Ural Türkleri

a. Burun-burun zamanda, karga kaznaçı, kuzgın azancı bulup turgan
çağında, bulgan iken, ... yumart ... (307)

(Çok eski zamanlarda, karganın hazinedar, kuzgunun müezzın olduğu
çağlarda bir ... varmış ...)

10. Kırım Türkleri

.....

11. Kumuk Türkleri

a. Bir bolgan, bir bolmağan, har zamanda, hür zamanda, kızlar üyde bar zamanda, bödenesi bört edi, bört torgayı yorta edi, kırgavul kızıl edi, kuyruğu uzun edi. Ağaçnı içi bulan, Allaknı güçlü bulan, auzunda yüllesi bulan, içi tolgan tamaküsü bulan, bir ellerde, bir şaharlarda bir bolgan ... (250)

(Bir varmış, bir yokmuş, her zamanda, hür zamanda, kızlar evde var zamanda, bildircını kabarıp idi, kabarık toygayı tırıs giderdi, çilleri kızıl idi, kuyruğu uzun idi. Ağaçnı içi ile Allah'ın gücü ile, ağzında ağızlığı ile, içinde tütünü ile, bir ilde, bir şehirde bir ... varmış ...)

12. Gagauz Türkleri

a. Varmış bir vakıt, yokmuş bir vakıt, zaman zamandaykana, başak samandaykana, dădu sallangaçdaykana ... (223)

13. Romanya Türkleri

a. Bir bar, bir yok. Bolgan, diy, bolmagan diy! Bolgan mı, bolmagan mı? Bolgan ermiş, deve tellal, şıbın berber, ballar da babalarınıñ beşiklerin sallap cürgen vaktında ... Pırımcının ağaşı, kasapşının pışığı yok eken ... (199)

b. Masal masal masladı, eki mışık atladı, kaplıbaka kanatlandı, uştı kelin ketirmege, kelin şıktı kapıga, kaynana şıktı karşıga. Masaldır bonıñ adı, anlatmak man şıgar dadı. Bir zamanda bar eken, bir zamanda yok eken ... bir bar eken ... (199)

14. Bulgaristan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, zaman zaman içinde, kalbur saman içinde, sıçanlar mekik dokurken bir eski hamam içinde, çok şeyler oluyormuş. (206)

15. Makedonya Türkleri

.....

16. Kosova Türkleri

a. Az içen, uz içen,
Evel zaman içen,
Kanbur saman içen,
Az içen, uz içen,

Deve pısl'ığı uz içen,
 Kara tauk çümürçi,
 Karga berber içen,
 Tauk sâtçi içen,
 Eşek tuzci içen,
 Karaman koyuni,
 Sora çıkar oyuni,
 Ninem eşikte içen,
 Babam beşikte içen,
 Babam düştü beşikten,
 Ben hopladım eşikten. (214)

17. Yunanistan Türkleri

a. Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, bir ... varmış ... (218)

b. Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, sinekler bakkal, develer tellal iken, ben anamın beşiğini tıngır mıngır salları iken, bir ... varmış ... (219)

18. KKTC Türkleri

a. Evvel zamanda, kalbur samanda, bir vardı, bir yoktu, innallahtan başka kimse yoktu. Bir ... vardı ... (Alptekin-Şimşek1991: 125)

b. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, cinler cirit oynarken eski hamam içinde, bir varmış, bir yokmuş ... (243)

c. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer lingiri oynarmış eski hamam içinde, var varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin yiyeceği sopadır divanenin. Bir varmış, bir yokmuş, Allah'ın gulları çokmuş, innallahtan ... varmış ... (243)

19. Irak Türkmenleri

a. Varıdı, yohıdı, yalan gerçekten çohıdı. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara, harttan hurttan, yahası karpız kabuğı, dügmeleri turptan ... (232)

b. Bir varıydı, bir yohuydu, yalanı gerçekten çohuydu. Yalanı goydular çuvala, dayadılar duvara. Gerçeğı goydular gavluğa, astılar kazuğa. Aman aman içinde, gerbil saman içinde, deve dallalığ eder eski hamam içinde. Hamamçının tası yoh, peştamalin ortası yoh. Birreye vurdular palanı, ottuski yerden çektiler golanı. Dedi: Asg olsun, nece uydurdular bu yalanı

... (232)

20. İran Türkleri

a. Biri var idi, biri yok idi, Allah'dan başka heçkes yok idi. (235)

b. Biri varıymış, biri yokuymuş, Allah varıymış, şeriki yokuymuş, bir varıymış ... (235)

21. Mazenderan (İran) Türkleri

a. Bir bar eken, bir yok eken,
İmge içmege zar eken,
Tamamınıñ ağzı dar eken,
Bimer kal yetim bar eken,
Bağır daldı, batdı gitdi,
Öyken boldı, ötdi gitdi,
Mırat mıradına yetdi,
Ayacığına tiken batdı,
Mıradın telpegi göge yetdi,
İrcak bolsam vemuk etdi. (238)

Bu arada tarafımızdan derlenip yayımlanan masalların Almanca çevirilerinde, bu kalıp sözlerimizde küçük farklılıklar görülüyor. Benzer farklılıklar, İngilizce çevirilerde de görülüyor. Aşağıda, iki ayrı çeviride görülen bu küçük farklılığa değinmek istiyoruz.

Gümüshane Masalları'ndaki “Sır Saklamayan Padişah Kızı” adlı masalımız (398-405; 2. bs. 318-323) “Bir varmış, bir yokmuş” diye başlarken bu masalımız Adelheid Uzunoğlu-Ocherbauer’ın *Türkische Märchen* çevirisinde “Es war einmal, es war keinmal” (s. 82-91) diye yer almaktadır.

Aynı Türkçe kalıp sözle başlayan “Feleği Arayan Adam” masalımız (*Gümüshane Masalları* 1973: 423-425; 2002: 337-339) Barbara Pfliegerl’in *Es war einmal es war keinmal / Türkische Volksmärchen* (İstanbul 1992) adlı kitabında “Es war einmal und war keinmal” (141-144) diye yer almaktadır. Pfliegerl, öbür masallarımızın çevirisinde Adelheid Uzunoğlu-Ocherbauer gibi, *Es war einmal es war keinmal*’i kullanmıştır.

KAYNAKÇA

İnci AKİDİL (1968), **Formelhafte Wendungen in deutschen und türkischen Volksmärchen**, Marburg.

İnci AKİDİL (1970), “Alman ve Türk Masallarında Formel Unsurlar”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2 (1), Mart 1970, 36-47.

Tahir ALANGU (1942-43), **Masal Araştırması Sahasına Toplu Bir Bakış ve Halk Masallarının İç Yapısı ile Kahramanları Üzerine Bir Deneme**, İstanbul.

Ali Berat ALPTEKİN (2003), **Kazak Masalları**, Ankara.

Ali Berat ALPTEKİN - Esma Şimşek (1991), “Kıbrıs Türk Masallarının Motif, Tip ve Formel Yapısı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 74, Ekim, 63-123.

Pertev Naili BORATAV (1963), **Le ‘Tekerleme’**, Paris; 2. bs. (2000), İstanbul.

Wolfram EBERHARD - Pertev Naili BORATAV (1946), “Sechig türkische Tiermärchen”, **Ankara Üniversitesi Yıllığı 1947**, 246-306.

Wolfram EBERHARD - Pertev Naili BORATAV (1953), **Typen Türkischen Volksmärchen**, Wiesbaden.

Nevzat GÖZAYDIN (1987), “Değerlendirmeler: AKİDİL, İnci: Formelhafte Wendungen in deutschen und türkischen Volksmärchen. Ein Studie zur vergleichenden Märchenforschung. Marburg 1986, II+207 s.”, **Türk Dili**, 54 (432), Aralık, 268-274.

Nevzat GÖZAYDIN (1988), “Türk Masalları Üzerine”, **Türk Dili**, 55 (434), Şubat, 102-108.

Zekeriya KARADAVUT (2006), **Kırgız Masalları**, Konya.

Robert PETSCH (1910), **Formelhafte schlüsse im Volksmärchen**, Berlin.

Robert PETSCH (1929), “Motiv, Formel und Stoff”, **Zeitschrift für Deutsche Philologie**, 378-394.

Wilhelm RADLOFF (1866), **Proben 1**, St. Petersburg.

Saim SAKAOĞLU (1973), **Gümüşhane Masalları / Metin Toplama ve Tahlil**, Ankara; 2. bs. (2002a), **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Ankara.

Saim SAKAOĞLU (1974), “Formel Kavramı ve Türk Masallarında Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara.

Saim SAKAOĞLU (1999), **Masal Araştırmaları**, Ankara

Saim SAKAOĞLU (2002b), “Masallar”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi / C. II**, Ankara 131-312.

Mehmet TUĞRUL (1969), **Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı**, İstanbul.